

Erhart, Adolf

[Solta, Georg Rhenatus. Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1983, vol. 32, iss. A31, pp. 95-98

ISSN 0068-2705

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100697>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

- a) mezi zkoumanou lex. jednotkou a denotátem doloženým v podobě reálie nebo jejího dobového vyobrazení,
- b) mezi lex. jednotkou a denotátem popsáním v literatuře příslušného období,
- c) mezi zkoumanou lex. jednotkou a denotátem popsáním v soudobých odborných kulturně historických studiích,
- d) mezi zkoumanou lex. jednotkou a denotátem dobře doloženým analýzami historické sociolingvistiky.

Teoreticky lze autorovi stěží co vytýkat, zejména přijmeme-li bilaterální znakové pojetí. Při unilaterálním pojetí by bylo ovšem leccos třeba a možno formulovat jinak, možná i jednodušeji (zejména v kapitole druhé 2.1 při definici denotátu). Po technické stránce čtenář a uživatel knihy dost citelně postrádá seznam použitých zkratk staročeských rukopisů a tisků, jakož i tematický rejstřík a seznam analyzovaných lex. jednotek.

Němcova vysoce systematická a na generalizace nesmírně bohatá práce není výsledkem abstraktních spekulací, nýbrž je to teoretická a metodologická účtování z rozsáhlé praxe jednoho z nejvýznamnějších českých historických lexikografů. Kniha výborně poslouží jako teoretická i metodologická opora historickým lexikologům a lexikografům zpracovávajícím v diachronním aspektu slovní zásobu jednoho jazyka, neméně užitečná však bude také pro komparatisty hledající v rekonstrukcích předhistorických jazykových východisek skutečnou nebo aspoň pravděpodobnou podobu genetických diferenciálních a integračních procesů, a konečně bude vítána i pro obecné lingvisty a typology odhalující v souhlasných formálních a sémantických jevech a změnách projevy univerzálních vlastností jazyka nebo jazykového typu.

Mirek Čejka

Georg Renatus Solta: Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980, 261 str.

O tom, že se problematika balkánských jazyků dnes těší intenzivní pozornosti, svědčí mj. čtyři knižní publikace, jež vyšly v průběhu posledních osmi let. Dvě z nich jsou věnovány starým indoevropským jazykům Balkánu (lépe řečeno jejich žalostným pozůstatkům): *R. Katičić, Ancient Languages of the Balkans (Haag-Paris, 1976)* a *V. P. Neroznak, Paleobalkanskije jazyki (Moskva 1978)*. Balkánským jazykům historického období (jejich vzájemným vztahům, otázce tzv. balkánského jazykového svazu) je věnována kniha *H. W. Schallera Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie (Heidelberg 1975; referát o ní najde zájemce v časopisu Die Sprache 23, str. 180—182)*, jakož i kniha *G. R. Solty, o níž zde chceme v krátkosti referovat*.

Autor knihy, známý vídeňský indoevropista, věnoval balkánské problematice již některé své dřívější práce. O jeho knize zabývající se vztahy arménštiny (jazyka, na jehož genuzi se pravděpodobně podílela i balkánská složka) k jiným ide. jazykům jsme referovali v *AOR 40 (1972)*, str. 265—6. — Látku své poslední knihy rozdělil S. do čtyř kapitol: I. Einleitung, II. Das balkanische Substrat, III. Balkansprachen im Lichte der Geschichte, IV. Die sogenannten Balkanismen. Následuje ještě kratičká doslov, výběrová bibliografie a rejstříky. Ke knize je připojena mapa zachycující pravděpodobné rozmístění thráckých a dáckých kmenů.

Úvod knihy je v podstatě pojat jako zdůvodnění (resp. apologie) existence balkanistiky (balkánské lingvistiky) jako zvláštního oboru a vymezení jejích úkolů. Odmítavé stanovisko vůči balkánské lingvistice pramení podle autorových slov jednak z absolutizace genealogické klasifikace, jednak ze skrytého lingvistického šovinismu. Zkoumání společných rysů balkánských jazyků, jejich srovnávání, představuje podle S. důležitý doplněk jednotlivých filologií. Toto srovnávání má však i značný teoretický význam, protože skýtá názorné poučení o vzniku tzv. jazykových svazů. Za jádro balkánského svazu pokládá S. — ve shodě s jinými badateli — albánštinu, rumunštinu, bulharštinu a makedonštinu, kdežto novořečtinu řadí spíše k okrajovým jazykům (dialekty, jejichž význam je to náležitě podtržen, však skýtají poněkud jiný obraz).

Zlomkovitě doloženým indoevropským jazykům starověkého Balkánu je věnována kapitola II. Autor odmítá — ve shodě s dnes převládajícím názorem — přeceňování jejich úlohy při vzniku tzv. balkanismů (toto stanovisko je mj. diktováno nedostatkem

informací o těchto jazycích). Nepochybná je podle S. úloha thráckého (dáckého) substrátu při genezi rumunštiny (a to i jejího hláskového systému), k separaci dáčtiny od thráčtiny (Georgiev aj.) se však S. staví spíše skepticky. Co se týká illyřtiny, přejímá S. v podstatě teorii R. Katičiće, jenž rozlišuje v oblasti dříve pokládané za illyrskou tři areály: vlastní illyrský, dalmato-panonský a istro-liburnský. Z ostatních paleobalkánských jazyků uvádí S. ještě paionštinu (samostatný jazyk?) a dardanštinu, pomíjí však kupodivu makedonštinu. — Zatímco v první části této kapitoly byla věnována pozornost autentickým pozůstatkům paleobalkánských jazyků (tj. hlavně vlastním jménům), zabývá se autor v druhé části jejich předpokládanými lexikálními pozůstatky v nových balkánských jazycích. Jde tu v první řadě o přibližně 150 rumunských slov, z nichž asi polovina má protějšky v albánštině. Většina z nich má indoevropskou etymologii, některá však zřejmě pocházejí z předindoevropského substrátu. Solta právem kritizuje extrémní stanoviska některých badatelů: na jedné straně se úloha substrátu neúměrně zveličuje (např. V. Polák), na druhé straně se jeho existence vůbec popírá (např. V. Georgiev).

Mnohem více místa je věnováno historickému vývoji balkánských jazyků, zejména jeho první fázi, spočívající v latinizaci značné části balkánského poloostrova (severně od tzv. Jirečkovy linie). Tomu odpovídá také podtitul třetí kapitoly: *Allgemeines zur Latinisierung der Balkanhalbinsel*. Osudy latiny v této oblasti jsou na str. 66 výstižně charakterizovány takto: v oblasti srbocharvátštiny a slovinštiny byla substrátem, v oblasti albánštiny superstrátem (resp. adstrátem), přežila až do nové doby (ale bez písemnictví) jako dalmatština a natrvalo se uchovala (jako národní a spisovný jazyk) jako rumunština. Je snad největším paradoxem balkánských dějin, že se romanitas uchovala právě v oblasti, jež byla součástí římského imperia nejkratší dobu, zatímco v plně romanizované Dalmácii s její vyspělou městskou civilizací nakonec zanikla. Solta předpokládá kontinuitu románského osídlení na území severně od Dunaje; románský jazyk tu přežil všechny bouře stěhování národů a raného středověku především díky způsobu života svých nositelů — kočovných pastýřů. Rumunština se liší od ostatních románských jazyků na jedné straně inovacemi, na druhé straně však i četnými archaismy (což je dáno její časovou izolací). Zatímco románské jazyky západní a jižní Evropy byly po celou dobu svého vývoje vystaveny vlivu latinského adstrátu, uplatnil se tento vliv v rumunštině až v nové době, kdežto ve starší době byla kulturním adstrátem rumunštiny církevní slovanština. Solta ovšem zastává názor, že po značně dlouhou dobu se rumunsko-slovanské kontakty realizovaly jen na úrovni mluveného jazyka (přejatá slova této vrstvy většinou ukazují na bulharský původ); vliv církevní slovanštiny jako kulturního adstrátu se projevil až později. Rozsah slovanského vlivu na rumunštinu je některými badateli nadsazován, jinými naopak podceňován. Solta jej srovnává s fránským vlivem na arménštinu (str. 101): v obou případech byla přejata větší část slovní zásoby, původní charakter jazyka (jeho základní zvuková a morfologická struktura) však zůstal zachován.

Nemoněší pozornost je věnována ve třetí kapitole balkánskému jazyku sui generis — albánštině. Solta důkladně rozebírá názory různých badatelů na etnogenezi Albánců a kloní se posléze spíše k tezi o jejich autochthonnosti (původní albánský areál byl snad dokonce větší — zahrnoval na severovýchodě i Dardanii). V souvislosti s tím je nutno počítat s illyrským podílem na genezi pozdější albánštiny; nevylučuje se ovšem podíl jiných paleobalkánských jazyků, ale k teoriím (C. Weigand, V. Georgiev), jež jednostranně pokládají albánštinu za pokračování staré thráčtiny (dáčtiny) se S. staví skepticky. — Velmi významný podíl na genezi albánštiny měla latina. Také v tomto případě byla úloha superstrátového jazyka na jedné straně zveličována (v albánštině byla spatřována „halbromanische Mischsprache“), na druhé straně podceňována. Jiná sporná otázka je, do jaké míry se latinské prvky v albánštině kryjí s latinským základním fondem rumunštiny. Tato otázka souvisí s problémem tzv. východorománské (balkanorománské) jednoty, jejíž existenci někteří badatelé popírají. Solta připouští existenci takovéto jednoty: románská složka albánštiny v ní zaujímá střední postavení mezi rumunštinou a dalmatštinou (ta se ovšem ve své dochované podobě k balkánským jazykům už nepočítá, zřejmě proto, že se v pozdějším vývoji přichýlila k italštině; dalmatštině je ve třetí kapitole věnován samostatný oddíl). Asi od 7. stol. n. l. byl románský vliv na albánštinu vystřídán silným vlivem slovanským (podle mínění některých badatelů zachránila slovanská invaze Albánce před úplnou romanizací!); slovanský podíl na slovní zásobě albánštiny je kupodivu daleko větší než podíl řecký.

Zbývající část třetí kapitoly se zabývá latinsko-románskými prvky v charvátštině, bulharštině a řečtině, jakož i úlohou turečtiny ve vývoji balkánských jazyků. I když osmanská turečtina — jazyk typologicky zcela odlišný — zjevně nepatří k balkánskému jazykovému svazu a její vliv nezanechal žádné zřetelné stopy v gramatické stavbě balkánských jazyků, přece jen staleté turecké panství nepochybně posílilo integrační tendence v této oblasti. Přímý turecký vliv se projevil ve slovní zásobě balkánských jazyků, značná část turecismů byla však v rámci jazykového purismu vymýcena: např. v bulharštině, kde byl turecký vliv nejsilnější, zbyla v dnešním hovorovém jazyce z původních asi 1500 turecismů sotva čtvrtina.

Poslední kapitola se zabývá tzv. balkanismy, tj. společnými rysy balkánských jazyků, vzniklými podle názoru jazykovědců sekundárně v době jejich soužití v balkánském areálu. Z hláskových balkanismů uvádí S. obdobné uspořádání vokálních podsystémů a tzv. rotacismus (tendence ke změně $n > r$ v rumunštině a albánštině); velkou váhu jim však nepřikládá (str. 184). Nejvíce místa věnuje morfologickým balkanismům, a to v prvé řadě postponovanému členu. Na základě obsáhlé konfrontace názorů různých badatelů dospívá k závěru, že počátek tendence ke gramatikalizaci demonstrativ (k vytvoření členu) je třeba hledat v řečtině a románských j. (v rumunštině je vedle postponovaného členu i samostatný preponovaný člen), počátek tendence k postpozici členu však nejspíše v některém paleobalkánském jazyce (poukazuje přitom na aglutinaci deiktických elementů v arménštině, jež geneticky pravděpodobně souvisí s Balkánem); na druhé straně nepovažuje za pravděpodobnou spojitost se složenou deklinací adjektiv v baltských a slovanských j. — Další morfologický balkanismus — splyvání genitivu a dativu může mít svoje počátky v balkánské latině; setkáváme se s ním ovšem — jak S. správně zdůrazňuje — i v arménštině a indoiránských jazycích. Za syntaktické balkanismy pokládá S. redukci infinitivu a nové způsoby vyjadřování budoucnosti (ale rozlišování morfologických a syntaktických balkanismů je tu vlastně problematické). Začátky tohoto vývoje lze nejspíše hledat v hovorovém úzu lidových vrstev v dvojazyčných oblastech; vlastní východisko těchto jevů se dá těžko stanovit (rom. ? řec. ?), paleobalkánský vliv však sotva přichází v úvahu. Podle našeho soudu by bylo vhodné uvést v této souvislosti funkci částic ve slovesné flexi: konjunktiv je ve všech balkánských jazycích charakterizován částicí (rum. *să*, alb. *të*, bulh. *da*, řec. *na*), většinou také futurum a kondicionál (alb. *do*, bulh. *šte*, řec. *tha*). Podobnou situaci sledáváme v arménštině (*vor*, *va*) a novoíránských j. (*be* apod.). — Závěrem čtvrté kapitoly připomíná S. ještě dva jevy, jež nelze klasifikovat jako balkanismy sensu stricto: uchování vokativu a analytické stupňování adjektiv.

Již sám název knihy naznačuje, že tu nelze očekávat příliš mnoho nového. Jak už bylo ukázáno, shromažďuje autor v co největší úplnosti názory jednotlivých jazykovědců na jednotlivé problémy balkánské lingvistiky a na základě jejich konfrontace navrhuje nejschůdnější řešení. Správně zdůrazňuje, že nelze postulovat jediný zdroj tzv. balkanismů: šlo tu o složitou souhrn různých faktorů, jež vedly k jejich vzniku (str. 10, 232 aj.), přičemž většina těchto jevů připouští několikrát výklad. Vliv paleobalkánského substrátu je sice v řadě případů pravděpodobný, ale zpravidla těžko dokazatelný; větší váhu přisuzuje Solta — jak se zdá — vlivu balkánské latiny. Důležitě je zdůrazněni oboustrannosti jazykových kontaktů v tomto areálu: žádný ze zúčastněných jazyků nebyl jednostranně dávající nebo přijímající. Autor neustále zdůrazňuje i sociolingvistické aspekty balkánské problematiky: jazykové kontakty lidových vrstev (jejich bilingvismus) hrály důležitější úlohu než vliv kulturních jazyků, kočovný způsob života předků Rumunů a Albánců činí nepodstatnou otázku přesného určení místa jejich kontaktů apod. Na mnoha místech je ze Soltovy knihy patrné, jak jazykověda souvisí s politikou (k tomu srov. též náš recenzní článek ve SaS 36, 1975, str. 325—330). Právě na Balkáně platí více než kdekoli jinde, že názory jazykovědců bývají diktovány jejich nacionalistickými postoji: albánští jazykovědci dokazují, že jejich jazyk je pokračováním staré illyrštiny (že tedy jsou Albánci ve svém areálu autochthonní), rumunští jazykovědci trvají na kontinuitě románského osídlení v oblastech severně od Dunaje (kdežto někteří maďarští jazykovědci hlásali tezi o pozdější imigraci Rumunů z jihodunajské oblasti) apod. Nacionalismus se projevuje i při posuzování významu některých konkrétních interференčních jevů (např. slavismů v rumunštině a albánštině).

Uhrnem lze konstatovat, že Soltova kniha představuje velmi užitečný zdroj informací o problémech balkánské jazykovědy a perspektivách jejich řešení (jednotlivé

kapitoly obsahují i řadu konkrétních výkladů o původu jednotlivých slov apod.; někde je ovšem nesnadné poznat, do jaké míry jde o originální autorův výklad. Vedle bibliografie na konci knihy najdeme velké množství dalších bibliografických údajů přímo v textu (v poznámkách). Tím více překvapuje téměř úplné chybění odkazů na sovětskou balkanistickou produkci (problematice balkánských jazyků se ve SSSR v poslední době věnuje nemalá pozornost!); marně tu hledáme odkazy na tak významné knižní práce, jako je monografie *A. V. Desnické Albanskij jazyki i jeho dialekty* (Moskva 1968), sborník *Grammatičeskij stroj balkanskich jazykov* (Moskva 1976) a zmíněná už kniha *V. P. Neroznaka o paleobalkánských jazycích*. To je jediný vážný nedostatek jinak velmi dobře informovaného úvodu do balkánské jazykovědy, k jehož kladům nesporně patří i to, že autor přistupuje k různým sporným a často choulostivým otázkám vztahů mezi balkánskými národy a jejich jazyky sine ira et studio, jako nestranný pozorovatel. Soltova kniha nepochybně napomůže dalšímu rozvoji balkánské lingvistiky, jež podle závěrečných autorových slov (str. 234) představuje „ein Modellfall der Sprachwissenschaft schlechthin, vor allem auch im Hinblick auf die Befreiung vom Denken in Stammbaumkategorien.“

Adolf Erhart